

УДК 94: 321.17 (477) «10/11»

Т. О. Чугуй

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ВОЛИНСЬКОМУ КНЯЗІВСТВІ УПРОДОВЖ XI–XII СТОЛІТЬ

Автор статті аналізує висвітлення в історіографії особливостей трансформації політичних процесів у Волинському князівстві упродовж XI–XII століть, розкриває погляди дослідників на цю проблему. Питання трансформації політичних процесів є важливим для правильного розуміння особливостей політичного, економічного і культурного розвитку Волинської землі періоду феодальної роздробленості на Русі. На основі джерельної бази автор робить власні висновки про основні напрями, форми і методи політичної боротьби князів за досягнення самостійного статусу своїх володінь.

Ключові слова: Волинське князівство, трансформація політичних процесів, князі.

В статье автор анализирует, каким образом в историографии рассмотрены особенности трансформации политических процессов в Волынском княжестве в XI–XII веках, раскрывает взгляды исследователей на эту проблему. Вопрос трансформации политических процессов является важным для правильного понимания особенностей политического, экономического и культурного развития Волынской земли периода феодальной раздробленности на Руси. На основе источников автор делает собственные выводы об основных направлениях, формах и методах политической борьбы князей за достижение самостоятельного статуса своих владений.

Ключевые слова: Волынское княжество, трансформация политических процессов, князья.

The author of the paper analyses how the peculiarities of the transformation of political processes in Volyn principality during XI–XII centuries have been represented in historiography and describes the views of scientists on this problem. This problem is important in helping to understand peculiarities of the political, economic and cultural development of Volyn principality in the period of feudal division of Russ. On the basis of sources the author draws his own conclusions about main directions, forms and methods of the political struggle of princes for achieving independent status of their possessions.

Keywords: Volyn principality, transformation of political processes, princes.

Актуальність теми визначена недостатнім дослідженням в історіографії питання трансформації політичних процесів у Волинському князівстві упродовж XI–XII ст.

Перші наукові дослідження історії Волинського князівства пов'язано з працями В. Татищева «История Российская» [33] та С. Соловйова «История России с древнейших времен» [30]. Саме завдяки їм було зроблено значний крок уперед у висвітленні цієї теми. У кінці XVIII ст. з'явилися студії оглядового характеру, авторами яких виступили австрійські вчені Л. Гебхард [38], Р. Гоппе [39] і Й. Енгель [37]. Поряд з багатьма об'єктивними оцінками періоду феодальної роздробленості зустрічається й помітне недооцінення його значення в «Истории государства Российского» М. Карамзіна [12].

У XIX столітті видав свою працю М. Максимович [24]. Проте вона мала оглядово-популярний характер. Необхідно відзначити монографії, написані на основі критичного освоєння історичного матеріалу такими авторами, як А. Логінов [21], який дослідив історію Холмщини, і А. Андріяшев [1], який висвітлив давню історію Волині. Глибокою об'єктивністю відзначаються праці М. Костомарова [14].

Найвидатнішим українським істориком кінця XIX – початку XX ст., який створив наукову схему історії України, є М. Грушевський. Опираючись на широку джерельну базу, він у своїй

«Історії України-Руси» [8] ґрунтовно дослідив історію Волинської землі, зробивши досить широкий аналіз найосновніших подій, пов'язаних із цим князівством.

© Т. О. Чугуй, 2013

Серед праць, які безпосередньо торкаються теми, треба назвати роботи Д. Багалія «Нарис історії України. Доба натурального господарства» [2], Д. Дорошенка «Нарис історії України» [9], М. Голубця «Велика історія України» [6], М. Кордуби «Історія Холмщини і Підляшшя» [13] та І. Левковича «Нарис історії Волинської землі (до 1914 року)» [18]. У них чітко простежується вагомість та аргументованість суджень, ціла низка цікавих спостережень і цінних узагальнень.

Дослідженням Волині займався радянський історик Б. Греков [7], який особливо багато уваги приділяв висвітленню життя селян Західних земель Русі. Огляд історії цього краю намагався зробити в окремій студії І. Пічета [26], але в науковому відношенні вона виявилася доволі поверховою. Аналогічної характеристики заслуговує також стаття О. Ратича [28], яка, крім того, відзначається ще й надмірною заідеологізованістю. Праці В. Пашуто [25] і К. Софроненко [31], хоч і не позбавлені певної тенденційності, усе-таки зробили корисний внесок у вивчення історії князівства.

Монографія І. Крип'якевича «Галицько-Волинське князівство» [17] є своєрідним підсумком попередніх досліджень і створює цілісну картину соціально-економічного і політичного розвитку землі.

Великою як за обсягом, так і за значенням можна назвати працю Б. Рибаківа «Киевская Русь и Русские княжества XII–XIII вв.» [29]. Особливістю цієї книги є чітка симпатія автора до Північно-Східної Русі, що позначилося на низці зроблених висновків.

Чимало цікавих спостережень і узагальнень знаходимо у роботі М. Котляра «Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси в X–XIII вв.» [15].

Після проголошення незалежності України з'явилася досить значна кількість перевиданих праць, недоступних раніше широкому колу читачів, а також нових видань, зокрема таких авторів, як Н. Полонська-Василенко [27], О. Субтельний [32]. З'явилася також велика кількість курсів з історії України, написаних окремими авторами, або авторськими колективами [11]. Однак широкого і всебічного висвітлення історії Волинського князівства у цих працях не простежується.

Заслужують окремого виділення книги «Україна і європейський світ» Ю. Терещенка [34] і «Галицько-Волинська Русь» М. Котляра [16], яка є складовою багатотомного видання «Україна крізь віки», «Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття)» С. Федаки [36], «Роман Мстиславович та його доба. Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст.» О. Головка [5], «Українська держава в IX–XIII століттях» В. Ідзьо [10], «Галицько-Волинські етюди» Л. Войтовича [4], «Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община» і «Галицько-Волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат» А. Майорова [22–23]. Ці книги є результатом глибокого аналізу як політичних, економічних й культурних відносин у самому князівстві, так і його зв'язків з країнами Західної, Центральної та Південної Європи.

Незважаючи на велику роботу, виконану авторами у попередні часи, остаточно дослідженою темою трансформації політичних процесів на Волині вважати не можна. Метою автора статті є прагнення на основі вивчення джерельної бази і наукової літератури об'єктивно відтворити трансформацію політичних процесів у Волинському князівстві упродовж XI–XII ст.

Основним джерелом для вивчення історії Волинського князівства є «Літопис руський: За Іпатським списком (кінець XIV – перша половина XV століття)» [20]. Він складається з 3 літописних зведень: «Повісті минулих літ», «Київського літопису» і «Галицько-Волинського літопису». Наступним джерелом є «Лаврентіївський літопис» [19]. Чимало даних знаходимо в іноземних хроніках, зокрема у «Великій хроніці про Польщу, Русь та їх сусідів XI–XIII століть» [3].

Волинські землі були приєднані до Київської держави в 981–983 роках князем Володимиром Великим. До Русі відійшли такі міста, як Перемишль, Червен, а також землі ятвягів [20, с. 49]. Під час правління київського князя Святополка Володимировича землі по лівий берег Західного Бугу

перейшли до Польської держави. Але князь Ярослав Мудрий походами 1022, 1030 і 1031 років зумів повернути втрачені землі під владу Києва [27, с. 125].

Адміністративним центром Волині стало місто Володимир на річці Луг, засноване князем Володимиром Великим і назване на його честь. Згідно з адміністративною реформою 980-х років місцеві племінні князі замінялися синами великого князя київського. Цей захід мав зміцнити центральну владу в державі. Першими князями-намісниками на Волині стали Всеволод Володимирович (992–1015), Ігор Ярославович (1054–1056), Олег Святославович (1074–1078) і Ярополк Ізяславович (1078–1086). Вони управляли дорученою їм землею, підтримували порядок та захищали Волинь від зовнішніх втручань.

За часів Ярослава Мудрого черговий раз посилювалися централізаторські тенденції. Проте у своєму заповіті князь розподілив землі Київської Русі між своїми синами, тим самим заклав основу для розвитку процесів феодалної роздробленості.

1054 р. волинським князем став Ігор Ярославович. Однак його правління виявилось нетривалим і вже 1057 р. старші Ярославовичі (тріумвірат: великий князь київський Ізяслав I, чернігівський князь Святослав і переяславський князь Всеволод) після смерті В'ячеслава Смоленського разом вирішили перевести брата Ігоря у Смоленськ. Як наслідок, Волинь отримала статус домену князя Ізяслава Ярославича.

У зв'язку з перестановкою сил на великокняжому престолі 1073 р. волинські землі перейшли до Всеволода Ярославовича. Він, після смерті свого старшого брата – Святослава II, став великим князем київським і передав Волинь князю Олегу Святославовичу. На цьому зміни не закінчилися. Причина – непевність статусу удільних князів на Русі. Після вимушеної втечі князя Олега до Тмуторокані, Волинь знову потрапила під безпосереднє управління великого князя київського Ізяслава I.

По смерті цього князя, його старший син – Ярополк Ізяславович 1078 р. успадкував Волинь, Прикарпаття і Турово-Пінську землю. Саме в цей час була заснована єпископська кафедра у Володимирі (близько 1085 р.) [35, с. 33]. Князь Ярополк, управляючи батьківською спадщиною, не відчував себе спокійно через те, що на Волинь виставив свої претензії князь Давид Ігоревич, а на Прикарпатські землі – сини князя Ростислава Володимировича. Так, 1084 р. князі Володар і Василько Ростиславовичі намагалися заволодіти містом Володимиром, але «послав Всеволод сина свого Володимира, і вигнав він обох Ростиславовичів, і посадив Ярополка у Володимирі» [20, с. 125]. Одночасно з цим від Волині була відокремлена Дорогобужська волость й передана князю Давиду, який перейшов у підпорядкування Київської землі. Такі дії викликали обурення у Ярополка Ізяславовича, який після цього вирішив виступити проти великого князя Всеволода I. Конфлікт закінчився втечею Ярополка Ізяславовича від каральних сил на чолі з сином Всеволода – Володимиром Мономахом до Польщі та передачею міста Володимира князю Давиду Ігоревичу 1085 р.

1086 р. відбулася чергова перестановка князів на Волині. Внаслідок замирення Ярополка Ізяславовича з великим князем київським його влада на Волині відновилася. Однак на цьому він не зупинився, вирішивши повернути собі й Прикарпаття, та пішов походом на Звенигород [20, с. 126]. По дорозі князя було смертельно поранено. 22 листопада 1086 р. він помер. Оскільки вбивця (Нерядець) утік до Перемишля, це кинуло підозру в замовленні цього злочину на князя Рюрика Ростиславовича.

Відтоді князь Давид Ігоревич закріпився на Волині. Саме князівство зазнало територіальних змін: Погорину забрав собі великий князь Всеволод I, Берестейщина була приєднана до Турово-Пінщини, де князував брат померлого князя Ярополка – Святополк Ізяславович. Поступово Давид Ігоревич витіснив з Волині Ярополковичів.

Юридичне закріплення вотчин за князями відбулося на Любецькому з'їзді князів 1097 р. Здавалося, що виникли сприятливі умови для утвердження на Волині власної династії. Проте подальший розвиток історичних подій визначила інтрига. За намовою бояр князь Давид Ігоревич запідозрив теребовлянського князя Василька Ростиславовича у намаганні захопити владу на Турово-Пінщині та Волині, що суперечило інтересам як самого Давида Ігоревича, так і великого

князя київського Святополка II. У результаті намови волинського князя Святополк II наказав осліпити Василька Ростиславовича [20, с. 148]. Такий розвиток подій викликав велику хвилю обурення як у середовищі князів і духовенства, так і серед народу. Народне віче у Володимирі змусило Давида Ігоревича видати трьох бояр (Гуряка, Лазаря і Василя), причетних до осліплення Василька. Крім того, під тиском «суспільної думки панівного класу Святополк і Володимир Мономах оголосили Давида поза законом» [16, с. 76].

Весною 1098 р., волинський князь, утримуючи осліпленого Василька Ростиславовича, вирушив походом на Теревовль. Але ця виправа тільки погіршила становище Давида Ігоревича. Він, будучи оточеним у Бужську Володарем Ростиславовичем, мусив відмовитися від претензій на Теревовль і видати з полону князя Василька. Спільний похід перемишльського та теревовлянського князів на Волинь, спалення міста Всеволожа та вимога видати намовників Давида Ігоревича чітко продемонстрували слабкість положення волинського князя. Він не тільки був змушений дослухатися до вимог Ростиславовичів, а й, боячись військового наступу великого князя київського, втік до Польщі. Остання ж спроба Давида Ігоревича повернути собі Волинь не виявилася успішною. Короткочасне захоплення Червена, Сутейська і Володимира в 1099 р. закінчилася поразкою. Як наслідок, Волинь потрапила у безпосереднє підпорядкування великого князя Святополка II. Князем-намісником став його син Мстислав.

Отже, Давиду Ігоревичу не судилося стати засновником окремої князівської династії на Волині та утвердити її самостійний статус. Згідно з рішенням з'їзду князів у Витчеві від 10 серпня 1100 р. Давид Ігоревич отримав низку міст у східній частині Волині. Згодом він був переведений до Дорогобужа, де й помер 1112 р. [16, с. 78].

Волинським князем, з волі Святополка II, став його син Ярослав. На думку С. Терського, позиції нового володимирського князя були істотно міцніші, ніж у його попередників, оскільки під контролем Святополка II перебували Берестя та Турівська земля [35, с. 35]. 1101 р. в Бересті намагався утвердитися князь Ярослав Ярополкович, але безуспішно. Його переміг і ув'язнив великий князь київський, який не бажав передати своєму племіннику навіть цю прикордонну волость.

1113 р. великим князем київським став Володимир Мономах. Він прагнув об'єднати у своїх руках якомога більше земель – Київську, Переяславську, Ростово-Суздальську. Не оминув він своєю увагою і Волинь. 1117 р. київський князь на чолі коаліції з Святославовичів та Ростиславовичів вирушив походом на Волинь «усмиряти» Ярослава Святополковича. На думку М. Грушевського, останній після смерті свого батька фактично став незалежним правителем [8, с. 365]. Перемога великого князя означала підпорядкування Ярослава Святополковича. Однак статус васала не задовольнив волинського князя. Як наслідок, він 1118 р. відправився до Угорщини.

Нетривалий час (упродовж 1118–1119 років) князем у Володимирі був син Володимира Мономаха – Роман, який був одружений з донькою князя Володаря Ростиславовича. Після його смерті волинським князем став його брат Андрій. Він виявився активним діячем. У 1120–1122 роках. Андрій Володимирович разом з половцями за наказом великого князя київського ходив військовим походом на Польщу. Дослідник М. Котляр правильно зауважив: «Важко сумніватися в тому, що похід волинського князя з половецькою ордою на Польщу був відповіддю на агресивні дії західного сусіда, який підтримував Ярослава Святополчича» [16, с. 93]. Останній приходив з угорськими, польськими і чеськими військами на Волинь у 1121 і 1123 роках. Але успіху не мав і загинув при облозі адміністративного центру землі – міста Володимира.

З періоду діяльності князя Андрія Доброго відомо, що він за наказом великого князя Мстислава I 1127 р. ходив військовим походом на кривичів. Така покірність зумовлена прямою залежністю Волині від Києва у ті часи. 1132 р. князь допомагав зайняти угорський королівський стіл своєму племінникові Борисові Калмановичу, який боровся проти короля Бели II.

1132 р. великим князем став Ярополк Мономахович. Він 1135 р. перевів князя Андрія у Переяслав, а Володимир віддав своєму племінникові Ізяславові – синові Мстислава Великого.

З приходом до влади у Києві Всеволода Ольговича відносини між ним і волинським князем загострилися. Спочатку великий князь київський спробував забрати у Мономаховичів Переяслав. Але князь Андрій Володимирович не погодився перейти у Курську волость і зумів відбити атаку. За наслідками миру Мономаховичам залишалися їхні володіння, натомість вони визнавали Всеволода Ольговича великим князем. Проте останній згодом задумав відібрати у Мономаховичів Волинь. Спочатку він передав Чарторийськ і Клецьк Святославу Ольговичу. Після смерті 1141 р. городенського князя Всеволодка Давидовича великий князь виділив у окремий уділ Дорогочинське князівство на чолі з князем Ігорем Ольговичем. Зроблено це було з метою поділу Волинської землі. Згодом Ігор Ольгович додатково отримав у володіння Берестя і Чарторийськ.

Похід великого князя проти волинського князя Ізяслава Мстиславовича був невдалим. Наслідком походу стала обіцянка заповісти київський князівський стіл волинському князю. У руслі виконання цієї умови Ізяслав Мстиславович 1142 р. перейшов до Переяслава, який вважався проміжною ланкою на шляху до великокнязівського столу.

Упродовж 1143–1146 років волинським князем був Святослав Всеволодович. Відомо, що зимою 1142–1143 років він за наказом батька разом з князями Ізяславом Давидовичем і Володимирком відправився у Польщу, щоб допомогти Владиславу II у його боротьбі з меншими братами [20, с. 195]. Нетривале правління Святослава Всеволодовича на Волині було припинене князем Ізяславом II, який у 1146 р. став великим князем київським і повернув собі місто Володимир, настановивши там правителем князя Володимира Андрійовича. Попередній правитель отримав натомість п'ять міст на південному заході Київської землі: Меджибіж, Божський, Котельницю та ін. [16, с. 96].

Спроба старшого у роду Мономаховичів, князя В'ячеслава посадити на волинський трон свого небожа Володимира Андрійовича закінчилася невдачею. 1149 р. волинським князем стає молодший брат великого князя – Святополк Мстиславович. Інший брат – Володимир отримав Луцьк. Після смерті князя Святополка 1154 р. його місце посів молодший син Ізяслава II – Ярослав.

Знаковою в історичному плані виявилася тритижнева оборона Луцька від військ Юрія Долгорукого та його союзників взимку 1150 р. Вона закінчилася досягненням угоди, згідно з якою Волинь залишалася у володінні Ізяслава II. Проте східний кордон князівства тепер мав проходити по річці Горинь. Волинський князь визнав Юрія Долгорукого великим князем київським.

Ситуація кардинально змінилася 1151 р. Завдяки наступу на Київ, Ізяслав II зумів вигнати звідти Юрія Долгорукого та поставити великим князем свого дядька Вячеслава Володимировича. Остаточну поразку Юрій Долгорукий отримав у битві на річці Рута 12 травня 1151 р. На початку 1152 р. Ізяслав II обложив Городець Остерський – один з опорних пунктів Юрія Долгорукого. Як наслідок місто було взяте, а захисні вали зруйновані. Того ж року, разом з угорським військом короля Гейзи II, Ізяслав II зумів перемогти галицького князя Володимирка, який пообіцяв віддати міста Бужеськ, Шумськ, Тихомль, Вигошів і Гнойницю. Виконувати обіцяне довелося вже Ярославу Осмомислу, оскільки Володимирко несподівано помер, за свідченнями сучасників, через порушення хресної клятви.

Спадкоємцем галицького князя 1153 р. став його син Ярослав. На його стосунки з великим князем київським вплинула раптова смерть Володимирка. Враховуючи те, що Ізяслав II мав сильного союзника в особі угорського короля Гейзи II, новий галицький князь через київського посла Петра Борисовича вирішив визнати верховну владу великого князя київського. Захоплені перед цим князем Володимирком порубіжні міста за новою угодою передавалися Ізяславу II.

Однак досягнуті домовленості не були реалізовані, оскільки взимку 1154 р. великий князь київський разом з волинськими князями та чорними клобуками пішов військовим походом проти Ярослава Володимировича, який вирішив йти шляхом досягнення самостійного статусу. Бої відбулися поблизу річки Серет і міста Теребовль. Військова перевага переходила від одного супротивника до іншого. Ізяслава II підвели союзники, які, не витримавши потужного натиску галицької військової дружини, втекли з поля бою. Закінчення військового походу Ізяслава II проти князя Ярослава виявилось трагічним. Великий князь, побоюючись того, що полонених виявилось

більше, ніж його власних воїнів, а також можливості чергового нападу галичан, наказав порубати полонених і лише «ліпших мужів із собою забрати» [20, с. 260].

З попереднього огляду політичних подій чітко випливає той факт, що волинські князі були тісно пов'язані з київськими. Авторитет великого князя для Волині був беззаперечним, тому важко говорити про будь-яку автономію волинських правителів у ті часи. Перші ж паростки певної самостійності можна простежити лише після утвердження при владі у Володимирі старшого Ізяславовича – князя Мстислава. Його прагнення якомога міцніше закріпитися на Волині та зробити її родовим володінням було викликане цілою низкою обставин і подій, які відбувалися на Русі. Складна політична боротьба за Київ вимагала певних сил і бази, з якої її можна було вести. Князя Мстислава батько готував на київське княжіння, але 1155 р. в столиці руських земель знову закріпився Юрій Долгорукий. Ізяславович став луцьким князем, а 1156 р. спромігся відібрати центральний трон Волині у свого дядька, князя Володимира – ставленика Юрія Долгорукого. Володимир мусив тікати до угорського короля Гейзи II, який був йому зятем [20, с. 268].

Те, що Мстислав Ізяславович посів основний князівський стіл на Волині не сподобалося великому князю київському Юрію Долгорукому. Щодо Волині у нього були свої плани, а саме – зробити там правителем небожа Володимира Андрійовича. Але невдала десятиденна облога міста Володимира у грудні 1156 р. Юрієм Долгоруким і Ярославом Осмомислом завадила цим планам, хоча частина території князівства – Погорина все ж була відокремлена від Волині. Такий вияв непокори Мстислава Ізяславовича київському князю свідчить не тільки про захист особистих інтересів та нехтування політикою вимушеної покори, а й про прагнення самостійно керувати князівством. Підтвердженням цьому є початок будівництва великого Успенського собору у Володимирі 1156 р., який за розмірами був більший за Софійський собор у Києві. Крім того, у ті часи на західній околиці міста було засновано монастир Св. Федора. У Мстислава Ізяславовича знайшов притулок Київський митрополит Климент Смолянич, якого вигнав з Києва ставленик Юрія Долгорукого – новий митрополит Костянтин.

Добрими виявилися стосунки Мстислава Ізяславовича з великим князем київським Ростиславом Мстиславовичем, якому він, разом з Ярославом Осмомислом, допоміг утвердитися на київському престолі в грудні 1158 р. Незначні територіальні претензії з обох сторін не могли зіпсувати ці відносини. На думку М. Котляра, у другій половині 1150–1160-х років князь Мстислав приєднав до своїх володінь Берестейську волость [16, с. 103].

1157 р. волинські та галицькі війська допомагали полякам у боротьбі з імператором Священної Римської імперії Фрідріхом I Барбаросою. Натомість 1159 року польські правителі – Мечислав Познанський, разом із краківським та мазовецьким князем Болеславом і Генриком Сандомирським, допомагали Мстиславу Ізяславовичу повернути собі Переяславське князівство. У 1162 р. польські загони допомогли захистити Володимир від військ Юрія Долгорукого.

1167 р. Мстислав Ізяславович став великим князем київським. На думку Л. Войтовича, це відбулося завдяки стійкій позиції князя у Пороссі та підтримці тамтешніх дрібних князів [4, с. 147]. Крім того, Мстислав Ізяславович залишив Волинь за собою, маючи на меті зробити її своїм династичним володінням. Причина – той факт, що київський трон був надто непевним і перехідним у той час. У цьому він переконався на власному досвіді. Будучи не в змозі протистояти великій коаліції князів, Мстислав Ізяславович змушений був 1169 р. залишити Київ, який жорстоко розгромили і пограбували нападники за ініціативою князя Андрія Боголюбського. Спроба Мстислава Ізяславовича разом з галицьким, турівським та городенським князями та чорними клобуками знову заволодіти Києвом закінчилася успішно в 1170 р. Проте утриматися на великокнязівському троні виявилось важче, ніж ним заволодіти. Тому перед лицем нової військової загрози, князь Мстислав відступив на Волинь. Продовжити запеклу боротьбу йому більше не вдалося, оскільки цьому завадила його смерть наприкінці літа 1170 р.

Волинським правителем став старший син Мстислава Ізяславовича – князь Роман. Перед цим він князував у Новгороді, де «користався великою пошаною» [27, с. 174]. Причина цьому – успішний захист Новгорода від військ союзника Андрія Боголюбського – князя Мстислава Андрійовича та смоленської дружини 1169 р.

У Волинському князівстві з'являється певна особливість, а саме поділ на дві частини. Дві лінії Ізяславового роду: Мстиславовичі та їхній дядько Ярослав правили у своїх волостях і старший у роду не зайняв головного трону у Володимирі. Це зумовлено домовленістю між князями Мстиславом і Ярославом Ізяславовичами про вотчинне землеволодіння. Саме на цьому прикладі спрацювали рішення Любецького з'їзду князів 1097 р.

По смерті князя Ярослава 1180 р., спадщина була поділена між його синами: князь Всеволод сів у Луцьку, Інгвар у Дорогобужі, Мстислав у Пересопниці, Ізяслав у Шумську. Західна частина князівства зосереджувалася в руках Мстиславовичів: у Белзі князував Всеволод, у Червені його брат Святослав, у Бересті – Володимир. Сюзереном цілого князівства був князь Роман. Він рішуче взявся зміцнювати свою владу, «спираючись не лише на боярство, а також на міську людність» [27, с. 175]. Саме особа князя Романа привертає найбільшу увагу серед усіх волинських князів, адже з ним пов'язані головні події, що відбулися у волинських землях у 70–90-х роках XII ст.

Цікавим є питання належності міста Берестя до Волинського князівства. 1170 р. помер берестейський князь Володимир Мстиславович. Його волость мала перейти до безпосередніх володінь князя Романа. В. Татищев подає відомості про боротьбу за Берестя 1181 р. між дорогочинським князем Васильком Ярополчичем та мінським князем Володимиром, що завершилася зайняттям міста князем Романом [33, с. 298]. Оповідання польського хроніста Кадлубка, а за ним і «Великої хроніки» [3, с. 123] про похід польського князя Казимира II Справедливого на Берестя 1182 р. є дуже суперечливим, оскільки жоден з руських літописів навіть не згадує про таку, здавалося б, важливу подію. Очевидно, ця розповідь була нав'язана подіями кінця 80-х років XII ст. і пов'язана з тими подіями, що відбулися в Галицькому князівстві.

Взаємовідносини Волинської і Галицької земель виразно простежуються в політиці, яку реалізовували їхні князі. Так, 1184 р. син князя Ярослава Осмомисла Володимир, посварившись з батьком, втік до волинського князя, але Роман не прийняв його. Такий вчинок можна пояснити небажанням псувати відносини з могутнім сусіднім правителем.

1187 р. Володимир Ярославович після смерті батька став галицьким князем. Але своєю поведінкою він швидко викликав до себе незадоволення, що зумовило появу ворожої до князя боярської опозиції. Вплив останньої був настільки великим, що змусив Володимира Ярославовича в 1188 р. тікати до Угорщини. Натомість на галицький трон бояри запросили князя Романа. Польська «Велика хроніка» приписує заслугу запанування Романа у Галичі Казимирові II [3, с. 123]. Проте насправді це є лише черговим свідченням про тенденційний характер цього джерела.

Скористатися ситуацією, що склалася вирішив і угорський король Бела III. Переважаючи військові сили угорців взяли Галич і князь Роман змушений був відступити на Волинь. Проте на той час князем у Володимирі був уже Всеволод, який не поспішав уступати старшому братові адміністративний центр князівства. Тільки своєчасне втручання великого князя київського Рюрика Ростиславовича у цю справу дало можливість князю Роману відновити свою владу у Володимирі.

Відносини з Києвом були складними і залежали від загальної політичної ситуації на Русі. 1188 р. Роман Мстиславович отримав від великого князя низку міст у Київській землі: Торчеськ, Богуслав, Корсунь, Канів, Треполь та ін. Але через інтригу суздальського князя Всеволода Велике Гніздо він втратив ці міста, що спровокувало ворожнечу з Рюриком Ростиславовичем та підтримку ворогів останнього – чернігівських Ольговичів [8, с. 217–218]. Головним результатом цих подій стало зосередження найбільшої влади на Русі у руках Всеволода Велике Гніздо. Роман Мстиславович продовжував утверджувати свою владу в Болохівській землі, паралельно здійснюючи військові походи проти половців у 1197–1198 рр.

На західному векторі князь Роман не лише в 1190 р. допоміг Казимирові Справедливому зайняти польську столицю – Краків, а й виявив себе як хоробрий воєначальник у битві на Мозгаві 15 вересня 1195 р., коли підтримав польських князів Лешка Білого і Конрада у їхній боротьбі проти їхнього дядька Мешка III Старого. Він сподівався з допомогою Казимировичів здійснити свої плани на Русі [20, с. 357]. Перемога Лешка Білого і Романа Мстиславовича сприяла тому, що молодий польський князь став сюзереном над усіма польськими правителями.

Відносини з північними сусідами – литовським плем'ям ятвягів змусили волинських князів вдатися до рішучих дій. Лише перемога Романа Мстиславовича під час походу на ятвягів взимку 1196–1197 років та 1198 р. забезпечила спокій на півночі Волині.

Енергійна діяльність старшого Мстиславовича мала своїм наслідком посилення могутності Волинського князівства, зміцнення влади самого князя. Упевненість Романа у тому, що він, посівши галицький трон після закінчення династії Ростиславовичів 1199 р., зможе утримати в своїх руках два князівства, була закономірною. З того часу Волинь і Галичина об'єдналися в межах одного Галицько-Волинського князівства.

Отже, у часи феодальної роздробленості на Русі, нові політичні утворення виникали і розвивалися переважно збігаючись з територіями племінних об'єднань. Волинь – земля волинян і дулібів, безперечно, мала свої особливості. Географічне положення (розташування на стику західних і східних впливів), сусідство з Польщею на заході та руськими князівствами на сході обумовлювали синтез впливів у житті князівства. Волинські правителі в своєму статусі пройшли довгий еволюційний шлях від ролі звичайних намісників великого князя київського, як це було з синами князя Володимира Великого, до цілком самостійних правителів.

Закономірним було те, що з появою паростків відокремлення від Києва простежується тенденція до утворення власної князівської династії. Розвиток економіки, послаблення влади великого князя давали можливість творити самостійну політику. Складні політичні взаємовідносини князів на Русі в XI ст. призвели до проголошення на Любецькому з'їзді князів 1097 р. права вотчинного землеволодіння. Волинь в особі князя Давида Ігоревича отримала статус автономного краю. Однак велика кількість претендентів на трон у Володимирі призвела до частой зміни на ньому різних князів.

В особі роду старших Мономаховичів князівство нарешті знаходить свою династію. Князь Мстислав II, а згодом його старший син Роман, своєю діяльністю переводять волинські землі у якісно новий стан політичного розвитку – на шлях стрімкого зміцнення і відокремлення, перетворення у незалежний державний організм. Закріплення за нащадками князя Мстислава Ізяславовича та його молодшого брата Ярослава Волинської землі поставило на незворотній шлях розвитку власної політичної еліти, яка у свою чергу стала виразником її інтересів.

Пройшовши складну трансформацію політичних процесів на шляху до своєї самостійності, Волинське князівство стало значним у економічному, військовому, відтак і політичному аспектах. Саме це сприяло тому, що Волинь стала базовою основою для створення 1199 р. нового політичного об'єднання – Галицько-Волинського князівства.

Література

1. Андрияшев А. Очерки по истории Вольнской земли до конца XIV ст. / А. Андрияшев. – К., 1887. – 369 с.
2. Багалій Д. І. Нарис історії України. Доба натурального господарства / Д. І. Багалій. – К., 1994. – 288 с.
3. «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. / Под ред. чл.-кор. АН СССР В. Янина. – М., 1987. – 264 с.
4. Войтович Л. В. Галицько-Волинські етюди / Л. В. Войтович. – Біла Церква, 2011. – 480 с.
5. Головка О. Б. Роман Мстиславович та його доба. Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст. / О. Б. Головка. – К., 2001. – 249 с.
6. Голубець М. Велика історія України: У 2 т. / М. Голубець. – К., 1993. – Т. 1. – 352 с.
7. Греков Б. Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII в.: В 2 т. / Б. Д. Греков. – М., 1952. – Т. 1. – 536 с.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси: У 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К., 1992. – Т. 2. – 640 с.
9. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: У 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К., 1992. – Т. 1. – 598 с.
10. Ідзьо В. С. Українська держава в IX–XIII століттях / В. С. Ідзьо. – Л., 2004. – 416 с.
11. Історія України. Нове бачення: У 2 т. – К., 1995. – Т. 1. / Гуржій О. І., Ісаєвич Я. Д., Котляр М. Ф. та ін.; Під ред. В. А. Смолія. – 350 с.
12. Карамзин Н. М. История государства Российского: В 12 т. / Н. М. Карамзин. – СПб., 1852. – Т. 1. – 234 с.
13. Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя / М. Кордуба. – Краків, 1941. – 229 с.

14. Костомаров М. І. Історія України в життєписах визначних її діячів / Пер. О. Барвінського / М. І. Костомаров. – К., 1991. – 493 с.
15. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. / Н. Ф. Котляр. – К., 1985. – 184 с.
16. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр // Україна крізь віки: У 15 т. – К., 1998. – Т. 5. – 336 с.
17. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – К., 1984. – 176 с.
18. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року) / І. Левкович. – Вінніпег, 1953. – 110 с.
19. Летопись по Лаврентьевскому списку [Археоргаф. комиссия]. – СПб., 1872. – 592 с.
20. Літопис руський: За Іпатським списком / Пер. з давньорус. Л. Махновець; Відп. Ред. О. Мишанич. – К., 1989. – 347 с.
21. Логинов А. Червенские города. Исторический очерк, в связи с этнографией и топографией Червоной Руси / А. Логинов. – Варшава, 1885. – 385 с.
22. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / А. В. Майоров. – СПб., 2001. – 640 с.
23. Майоров О. В. Галицько-Волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат: У 2 т. / О. В. Майоров. – Біла Церква, 2011. – Т. 1. – 318 с.; Т. 2. – 462 с.
24. Максимович М. Волинь до XI в. / М. Максимович // Києвлянин. – К., 1841. – Кн. 2. – С. 289–297.
25. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / В. Т. Пашуто. – М., 1950. – 331 с.
26. Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии / В. Пичета. – М., 1940. – 136 с.
27. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. – К., 1993. – Т. 1: До середини XVII ст. – 672 с.
28. Ратич О. Західноукраїнські землі в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. Політичне становище / О. Ратич // Торжество історичної справедливості. – Львів, 1968. – С. 44–57.
29. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и Русские княжества XII–XIII вв. / Б. А. Рыбаков. – М., 1982. – 590 с.
30. Соловьев С. М. История России с древнейших времен: В 15 кн. / С. М. Соловьев. – М., 1959. – Кн. 1. – Т. 1–2. – 811 с.
31. Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. / К. А. Софроненко. – М., 1955. – 140 с.
32. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К., 1993.
33. Татищев В. Н. История Российская: В 7 т. / В. Н. Татищев. – М., 1964. – Т. 4. – 555 с.
34. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ. Нарис історії. Від утворення Старокиївської держави до кінця XVI століття / Ю. І. Терещенко. – К., 1996. – 456 с.
35. Терський С. В. Княже місто Володимир / С. В. Терський. – Л., 2010. – 316 с.
36. Федака С. Д. Політична історія України-Русі доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття) / С. Д. Федака. – Ужгород, 2000. – 339 с.
37. Engel J. Ch. Geschichte von Halitsch und Vladimir: 2 T. / J. Ch. Engel. – Wien, 1792. – 562 p.
38. Gebhard L. A. Geschichte des Königreiches Galizien, Lodomerien und Rotreussen / L. A. Gebhard. – Pest, 1778. – 174 p.
39. Hoppe J. A. Geschichte des Königreiches Galizien und Lodomerien / J. A. Hoppe. – Wien, 1792. – 196 p.